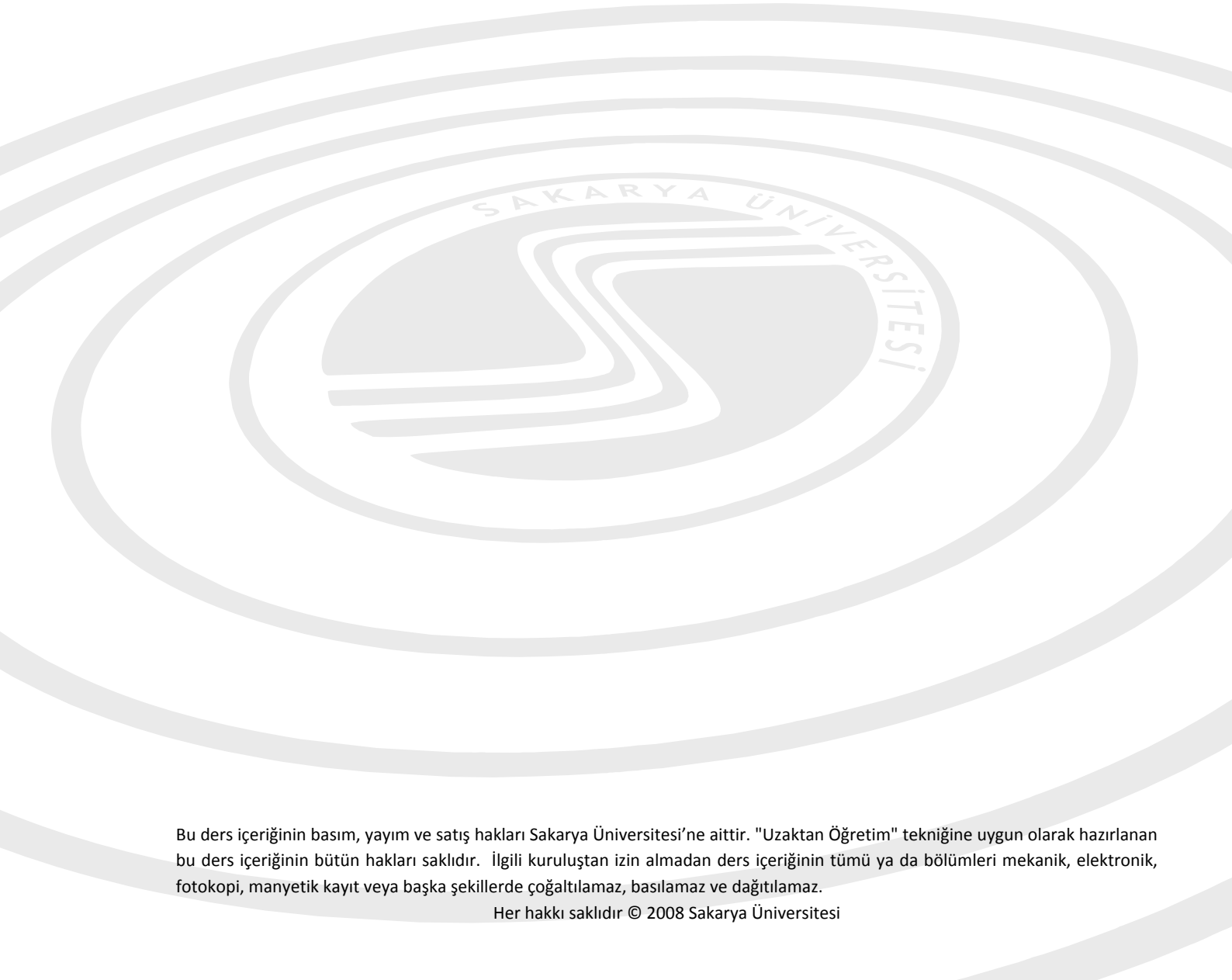

TÜRK DİLİ I

Hafta 5

Okutman Engin ÖMEROĞLU

GENEL DİL KÜLTÜRÜ

1.9. Türk Dilinin Eskiliği

Milattan Sonra VIII. Yüzyılda yazılan Köktürk (*Orhun/ Göktürk Kitâbeleri de denir*) ve Yenisey Yazıtları Türkçenin en kapsamlı ve en önemli eski belgesi olmakla birlikte Türkçenin varlığı Milattan önceki yıllara kadar gitmektedir. Türkologlar bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en çarpıcı olanı **Prof. Dr. Osman Nedim Tuna**'nınıdır. Tuna, Türkçenin varlığı, M.Ö. 4000'li yıllarda yaşamış olan Sümerlere kadar gittiğini söylemiş ve Sümercede 150 kadar Türkçe söz tespit etmiştir. Bu sözlerin içinde en çarpıcı olanı "**kap kacak**" ikilemesidir ki bu sözcük Sümercede de aynı anlamdadır. Bu sözcük hem anlam hem şekil olarak dikkat çekicidir.

(*Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî ilgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi, TDK, Ankara, 1997*)Ayrıca Tuna, M.S. 688-692'de yazılan **Çoyren Yazıtlarının** ilk Türkçe yazılı belge olduğunu öne sürmüştür. (Köktürk Yazıtları 725, 734, 736 tarihlerinde yazılmıştı.)

Bu yazıt, bu günkü Moğolistan'da Gobi çölünde bulunmuş ve Köktürk harfleriyle yazılmış edebi bir metin seviyesindedir. Burada İkinci Köktürk Kağanı İltiş Kağan ve Vezir Tonyukuk'un adı geçmektedir. (**Sadettin Tezcan**, *En Eski Türk Dili ve Yazını, Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK Basımevi, 1994,s. 277-279*)

Bu yazıtlarından başka Türk yazı dili için önemli çeşitli belgeler de ele geçmiştir; bunlardan en önemlileri Kazakistan'da bir mezarda çıkan "Esik Tas kurganı"dır. (Eşik Taş Mezarı) Kazak dil bilimci Olcas Süleymanov tarafından okunun ve bu kurgandan çıkarılan eşyalar içinde gümüş çanak üzerinde 26 karakterden oluşan Runik yazısı ile yazılmış Türkçe cümleler bulunmuştur. Bu buluntuya bakarak Türkçenin ilk yazılı belgesi M.Ö. 550-450 yıllarına kadar gittiği söylenebilir. (**Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'nın Ders Notlarından, Sakarya Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1995**) Bu yazıdan, benzer cümlelerin daha başka mezarlarda bulunabileceği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Türkçenin ve Türk yazı dilinin çok eskilere dayanan gelişmiş bir dil olduğu anlaşılmaktadır.

Türk yazı dilinin tarihî gelişimiyle ilgili çeşitli gruplandırmalar vardır. Bu gruplandırmalardan biri ünlü Türkolog Ahmet Caferoğlu'nunkidir.

1.10. Türk Yazı Dilinin Tarihî Devreleri

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Türk dilinin tarihî devrelerini ve gelişim sürecini şu şekilde belirlemiştir:

- Altay Devri
- *En Eski Türkçe*
- İlk Türkçe
- Eski Türkçe
- Orta Türkçe
- Yeni Türkçe
- Modern Türkçe

1. 10. 1. Altay Devri

Bu, karanlık bir devredir. Türk -Moğol dil birliği ile diğer Altay dillerinin birliği söz konusudur. (Bakınız: *Altay Dilleri Teorisi, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna*)

1. 10. 2. En Eski Türkçe

Türkçenin ana Altaycadan ayrıldığı bir devredir. Bu devrede Türkçe Ana Altaycadan ayrılarak müstakil bir dil olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu devrede Türkçenin Sümerce ile (M.Ö. 4000 yılları) ilişkisi kabul edilmektedir. Bu konudaki araştırmaları **Prof. Dr. Osman Nedim Tuna “Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi TDK Ankara 1997”** adlı eserinde ortaya koymuştur. Buna göre Türkçenin kökü Sümerceye kadar giden dünyanın en eski dillerinden biridir.

1. 10. 3. İlk Türkçe

Bu devre; Hun, Bulgar, Avar, Hazar ve başka Türk boylarının dillerini kapsar.

Bu devrede Türkçe, **Batı** ve **Doğu** diye iki bölüme ayrılır. Batı Türkçesi, Bulgar Türkçesiyle başlayıp daha sonra Çuvaşça ile devam eden koldur. Doğu Türkçesi ise ana Türkçeyi oluşturan koldur. Türkçenin bu günkü lehçeleri (Çuvaş, Yakut, Halaç) bu dönemde oluştuğu düşünülmektedir.

Çuvaş ve Yakutça dışındaki Türk şiveleri Başta Türkiye Türkçesi olmak üzere Azeri, Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Gagavuz, Tatar Türkçesi bu kola aittir. Hz. İsa'nın doğumundan başlayarak VI. Yüzyıla kadar süren dönemi kapsar.

1. 10. 4. Eski Türkçe

VI-XI yüzyılları içine alan bu devre Türkçe için çok önemlidir. Bu dönem, Türkçeyi metinlerle takip edilebilme inceleyebilme özelliği bakımından Türkçenin önemli bir devresidir.

Eski Türkçe; **Köktürk** ve **Uygur** dönemi olmak üzere ikiye ayrılır:

Köktürk Dönemi:

Bu devre Köktürk, Uygur olmak üzere iki bölüme ayrılır. Köktürk Devleti döneminde, Köktürk alfabesiyle yazılan **Köktürk Yazıtları (Orhun Kitâbeleri)** “Eski Türkçe Dönemi”nde yazılmıştır. Köktürk Yazıtları, **Orta Asya’da bu günkü Moğolistan sınırları içinde**, Başkent Ulan Bator’un 45 km. kuzey batısındaki Orhun ve Selenge Irmakları arasında bulunmaktadır. Balbal taşlarının üzerine yazılmış metinleri kapsar. **Bu metinler, edebî bir dille yazılmış**, Türkçenin şimdiye kadar ele geçmiş en önemli, en kapsamlı, en eski dil hazinesidir. (Bakınız *Orhun Yazıtlarının Türk Kültürü İçin Önemi*)

Bu yazıtlar; 721-725’te **Vezir Tonyukuk**, 732-734’te **Kül Tigin**, 735’te **Bilge Kağan** adına yazılıp dikilen üç büyük anıttan oluşmaktadır.

Bu yazıtlardan başka, **Yenisey bölgesinde VII. Yüzyılda yazılan Yenisey Kitâbeleri** de Eski Türkçe dönemine ait önemli; ancak Orhun Kitâbelerine göre daha küçük çaptaki belgelerdir.

Eski Türkçe dönemi Türkçenin kelime hazinesi bakımından en saf, en duru dönemidir. Bu dönemdeki metinlerde bulunan **Türkçe sözcük oranı %99’dur**. Çince den birkaç sözcük girmiş, diğerleri tamamen Türkçeye aittir.

Uygur Dönemi:

Eski Türkçe döneminin diğer devresi Uygur devresidir. Köktürk İmparatorluğu yıkılıp tarih sahnesinden çekilince Yerine kurulan Uygur Devleti yerleşik hayata geçmiş Türklerin ilk temsilcilerindendir. Uygur Türkleri **Köktürklerden farklı olarak Uygur alfabesini kullanmışlar**.

Bu alfabeyle bir çok eserler meydana getirmişler, seslerini geniş kitlelere duyurmaya çalışmışlardır. Uygur Türkleri başta Budizm olmak üzere Mani, Brahmi, Nesturî gibi dinleri kabul etmişler, bu dinlere

ait birçok eseri Uygur alfabesiyle yazmışlardır. Uygur yazı dili Uygur devletinden sonra da devam etmiş *Orta Türkçe* döneminde de Türkler tarafından kullanılmıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmet'in bile Uygur alfabesini bildiği ve kullandığı söylenmiştir.

Dinî metinlerin yanında *Oğuz Kağan Destanı* da Uygur alfabesiyle yazılmıştır.

Uygur alfabesiyle yazılmış başlıca önemli eserler şunlardır:

Oğuz Kağan Destanı,

Altun Yaruk (Altın Işık): Budizm dinine ait bir eserdir. Budanın vaazlarını içermektedir. Eserin aslı Sanskritçedir.

Sekiz Yükmek (Sekiz Yığın): Budizm dinin ilkelerini anlatmaktadır.

Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi: (İyi kardeşle kötü kadeşin hikâsi) Budizm'i halka sevdirmek için yazılmış efsaneleşmiş iki kardeşin hayat hikâyesi anlatılmaktadır.

Yukarıdaki eserler Uygur alfabesiyle yazılmıştır.

İrk Bitig: Köktürk harfleriyle Uygur döneminde yazılmış bir fal kitabıdır.

Köktürk (Orhun) Yazıtları

VIII. Yüzyıldan günümüze ulaşmış Köktürk Yazıtları Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü için önemli bir eserdir. Türk medeniyetinin ele geçen en önemli belgesi olan bu yazıtlar, bu günkü Moğolistan sınırları içinde Başkent Ulan-Bator'un 45 km. kuzey batısında, Orhun ırmağı kenarında, geniş bir alanda, 3 metrelik balbal taşlarının üzerine yazılmış metinlere dayanır.

"Türk" adının geçtiği ilk belgelerdir. Yazıtlar Köktürk alfabesiyle Köktürk Devleti zamanında edebî bir dille yazılmış, hitabet sanatının ilk ve en güzel örneklerinden biridir. Yazıtlar, Köktürk devleti döneminde Türklerin Çinlilerle yapmış olduğu mücadeleyi anlatmaktadır. Bilge Kağan ve Kül Tigin Kendilerinden sonraki Türk beylerine, hükümdarlarına, Türk milletine öğüt vermekte onlara yol göstermekte, millî bilince sahip olmaları için uyarmaktadır. Abideleri yazan Kül Tigin'in yeğeni **Yollug Tigin**'dir.

Bu yazıtların en önemli ve en büyükleri şunlardır:

Tonyukuk Anıtı: 720-725 yıllarında Göktürk devletinde vezirlik yapmış olan Tonyukuk tarafından bizzat diktirilmiştir.

Kül Tigin Anıtı: Çin esaretinden Türkleri kurtaran Kutlug Kağan

(İlteriş Kağan)ın küçük oğlu Kül Tigin adına diktirilmiştir. Kül Tigin'in ağabeyi Bilge Kağan, kardeşinin ölümünden duyduğu üzüntünün ifadesi olarak **734**'te bu anıtı diktirmiştir.

Bilge Kağan Anıtı: Bilge Kağan'ın ölümünden sonra oğlu tarafından **735**'te diktirilmiştir.

Köktürk (Orhun) Yazıtlarının Türk Kültürü İçin Önemi

Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devletin ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik sanatının esasları. Türk gururun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eder. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en mâmalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı. Vs. vs.

Orhun âbidelerini vasıflandırmak isteyince insanın zihninde işte bu gibi ifadeler sıralanmaktadır.

Orhun âbideleri Göktürk devrinden kalma kitâbelerdir. Göktürkler, milâttan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülâleler ve boylar idaresinde devam edegelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun 6. asır 8. asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir. 6. asrın ilk yarısında Türk devletinin başında Avarlar bulunuyordu. 552 tarihinde Bumin Kağan Avar idaresine son vererek Türk devletinin Göktürk Hanedanı devrini açtı. O devirde büyük kağanlığın merkezi devletin doğu kısmında idi ve batı kısmı da doğuya bağlı tâbi bir kağanlıkla idare ediliyordu. Bumin Kağanın kardeşi İstemi Kağan da 576'ya kadar bu matı bölümünün kağanı idi.

Bumin Kağan, Göktürk hâkimiyetini kurduğu sene içinde öldü ve sırasıyla üç oğlu, büyük kağanlık yaptılar. Birincisi 553'te, ikincisi 553-572'de, üçüncüsü de 572-581 tarihlerinde hüküm sürdüler. Bunlardan ikincisi olan Mukan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk hâline geldi.

Daha sonra devlet, bir yandan kuvvetli hakanların yokluğu ve devleti teşkil ede kavimlerin çekişmeleri, öte yandan bilhassa Çin entrikası yüzünden bir sürü karışıklıklar geçirdi. Ve nihayet 630'da devletin asıl doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Zamanla Çin hâkimiyeti batı kısmına da sirayet etmeye başladı. Fakat bu Çin esareti daha fazla devam etmedi ve Kutluğ Kağan veya ikinci adıyla İltirış Kağan, Çin hâkimiyetine son vererek 680-682 senesinde devleti yeniden toparladı. İltirış Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltirış Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Kapgan Kağan 716'da ölünce idareyi onun oğulları almak istedi. Fakat Bilge ve Kül Tigin kardeşler buna mâni olarak ve amcazadelerini tasfiye ederek babalarının devletine el koydular ve Bilge Kağan hükümdar oldu. İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinden kalmış ihtiyar vezir, Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımıyla devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hâkimiyetine son verdiler.

Orhun âbideleri, bu Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mahsulleridir. Birincisi olan Kül Tigin âbidesi ağabeyisi Bilge Kağan 732'de diktirmiş, ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitabeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

Orhun âbidelerine Orhun kitabeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitâbedir. Fakat hem maddî bakımdan hem manevî bakımdan bu kitabeler söz götürmez birer abidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapıları da âbide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun âbideleri tâbiridir.

Kül Tigin âbidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesine birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir coşkunluğun içine atan müthiş teessürün ebedî bir ifadesidir. Bilge Kağan bu ruh hâli ile âbide inşaatının başında oturup, eserin hazırlanmasına bizzat nezaret etmiştir. Âbidedeki ulvî ve mübarek hitabe onun ağzından yazılmıştır, âbidede o konuşmaktadır, müellif odur.

Kül Tigin âbidesi, kaplumbağa şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman, bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir. Yüksekliği 3.75 metredir. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 46, yukarıda 44 santimdir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmektedir ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işareti vardır. Batı cephesi büyük bir Çince kitabe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitabelerle doludur. Cepheler arasında kalan ve keskin olmayan kenarlarda ve Çince kitâbenin yanında da Orhun yazısı vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu aşağı yukarı 235 santim kadardır. Cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam, düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Âbidenin Çince kitabesinde Türk-Çin dostluğu, Türk imparatorluğu, Kül Tigin methedilmekte ve tanıtılmakta, "Gelecek hadsiz, hesapsız nesillerin dimağlarında, onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaası her gün yeniden canlansın diye, uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenmesi için bilhassa muhteşem bir kitabe yaptık" ve "Böyle adamların ebediyen payidar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? Uğurlu haberleri ebediyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir âbide dikilmiştir." gibi ifadeler sıralandıktan sonra, tarih kaydedilmektedir.

Âbidenin civarında türbe enkazı, pek çok heykel parçaları ve âbideye çıkan iki tarafı heykeller, taşlar dizili 4, 5 kilometrelik bir yol bulunmuştur. Bu heykel parçaları arasında son zamanlarda Kül Tigin'in başı ve karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur.

Âbidenin ve türbenin inşasında Türk ve Çin sanatkârları beraber çalışmışlardır. Âbidedeki kitâbeleri Bilge Kağan ve Kül Tigin' yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Bilge Kağan âbidesi, aynı yerde Kül Tigin âbidesinin bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamıyla birincisine benzemektedir. Yalnız bu birkaç santim daha yüksektir. Bu yüzden doğru cephesinde 41 ve dar cephelerinde 15'er satır vardır, Çince kitâbenin üstünde ayrıca Türkçe kitâbe devam etmektedir. Çince kitâbe hemen hemen tamamıyla silinmiştir.

Bilge Kağan âbidesi kendisinin 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından dikilmiştir. Bu âbidede de Bilge Kağan konuşmaktadır. Esasen âbidenin kuzey cephesinin, doğu cephesinin mukabil satırlarına benzemektedir. Bu âbidede ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vakaların ilâve edildiği görülür.

Bilge Kağan âbidesi hem devrilmiş, hem de parçalanmıştır. Onun için tahribat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbide de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır. Bu âbidenin etrafında da yine türbe enkazı ve daha az olmak üzere heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesi, diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili dört cepheli iki taş hâlidir. Birinci ve daha büyük olma taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha itinasızdır ve aşınma da daha çoktur. Bu âbidenin yazıları Kül Tigin ve Bilge Kağan'ınki kadar düzgün değildir. Bu âbidede de yazı yukarıdan aşağı yazılmıştır. Fakat diğer ikisinin aksine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı da diğer kitâbelerdeki kadar sanatkârane değildir. Tonyukuk âbidesinin yanında büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesini, İltirîş Kağan'ın isyanına iştirak eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk, ihtiyarlık devrinde bizzat diktirmiştir. Bu âbidede Tonyukuk konuşmaktadır, bu âbidenin müellifi odur.

Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vâdisinde bulunmaktadır. Ötüken ormanının da buradaki Hangay sıradağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tonyukuk âbidesi ise biraz daha doğudadır.

Orhun âbidelerinin bulunuşu insanlığın en büyük keşiflerinden biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitâbelerden daha 12. asırda tarihçi Cüveyni 'Tarih-i Cihanküşa'sında bahsetmişti. Ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu âbidelerin dikildiğini bildirmekte idi. Fakat 18. ve 19. asırlara kadar Orhun harfli yazılar ve âbideler bilim âleminin meçhulü olarak kalmıştı. Önce Kırgızlara ait mezar taşlarından ibaret bulunan ve tek tük kelimelerle isimleri ihtiva eden Yenisey kitâbeleri bulunmuştur. İlk defa nebatatçı Messerschmidt, kılavuzluğunu yapan Philipp Johan von Tabbert Strahlenberg ile birlikte 1721 yılında Yenisey vadisinde bu yazı ile yazılı bir taşı tespit etmiştir. Fakat Orhun harfli kitabelerin yolunu açan ve bu hususta ilim âleminin dikkatini çeken 1709'da Potlova muharebesinde Ruslara esir düşen İsveçli subay Strahlenberg olmuştur. Strahlenberg 1722'de vatanına döndükten sonra araştırmalarının neticesini yayımlamış. Bu, ilim âleminin dikkatini çekmiş. Bu kitabında Yenisey kitabelerinden de bahsetmiştir.

Nihayet 1899'da Rus bilgini Yadrintsev, sonradan Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri olduğu anlaşılan Orhun kitâbelerini bulmuş, bunun üzerine 1890 tarihinde Heikel başkanlığında bir Rus ilmî sefer heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer de âbideleri yakından tetkik etmiş ve fotoğraflarını alarak dönmüştür. Fin heyeti getirdiği mükemmel fotoğrafları Avrupa bilim merkezlerini dağıtmış, öte yandan hem Fin heyeti hem de Radloff getirdikleri malzemenin fotoğraflarını yayımlamıştır.

Daha sonra Danimarkalı Vilhelm Thomsen, bütün âbideleri okumuş ve böylece Türk milletinin ebedî minnettarlığına mazhar olmuştur. (1895)

(Prof. Dr. Muharrem ERGİN'in Orhun Âbideleri, (Boğaziçi Yayınları/ İstanbul) adlı kitabın ön sözünden alınmıştır Bu konuda geniş bilgi için adı geçen kitaba bakınız.)

ORHUN YAZITLARI'NDAN KÜL TİGİN YAZITI, GÜNEY YÜZÜ

(BU GÜNKÜ TÜRKÇE)

- (1) Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamıyla işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki takrat, buyruk beyleri, Otuz Tatar.....
- (2) Dokuz Oğuz Beyleri, milleti! Bu zözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti
- (3) Hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek
- (4) Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile
- (5) Anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatım uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.

(Orhun Abideleri, Prof. Dr. Muharrem ERGİN, Boğaziçi Yayınları İstanbul, Sayfa: 3)

- (1) Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığında, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş.
- (2) Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar kondurmuş. İki bir arada.
- (3) pek teşkilâtsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabî, cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece.
- (4) vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabi, bunca millet gelip ağlamış, yaz tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan
- (5) olmuş tabî, oğulları kağan olmuş tabî, Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak...

.....

(Orhun Abideleri, Prof. Dr. Muharrem ERGİN, Boğaziçi Yayınları İstanbul, Sayfa: 9)

